

Полякова Л. В.

Аспірантка Національного інституту стратегічних досліджень

НАЦІОНАЛЬНІ ІНТЕРЕСИ УКРАЇНИ: МЕХАНІЗМИ ЇХ ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Аналізуються такі поняття, як національні інтереси, пріоритети національних інтересів, механізми забезпечення національної безпеки, механізми формування національних інтересів та їх реалізація. Теоретичне значення дослідження полягає в тому, що воно робить внесок у розвиток теоретичних засад національної безпеки, у подальшому опрацюванні поняття «національні інтереси» в контексті сучасної науки.

Ключові слова: національні інтереси, пріоритети національних інтересів, механізми забезпечення національної безпеки, механізми формування національних інтересів та їх реалізація.

Постановка проблеми. Першим мислителем, який виступив за пріоритетність національних інтересів, вважається Нікколо Макіавеллі. З часом, значення словосполучення «національні інтереси» змінювалось, цей термін набував нового сенсу, зокрема й для української національної самосвідомості. Стало очевидно, що національні і державні інтереси — це не одне й те саме. Більш того, поняття «національні інтереси» мають істотно ширше за будь-які традиційні уявлення про них.

Сучасне українське суспільство потребує формування традиції обговорення національних інтересів, а це можливо лише в процесі становлення самої нації, національної самосвідомості, появи внутрішньої сили, що народжує і відтворює національну державу. Тому серйозний підхід до українських національних інтересів вимагає попереднього аналізу таких аспектів, як природа цих інтересів, співвідношення їх з іншими феноменами суспільної свідомості, структура інтересів, оптимальні механізми їх формування, критерії оцінки.

Проблема національних інтересів і полеміка навколо неї заслуговують особливої уваги. Очевидно, що інтерпретація національних

інтересів обумовлена розумінням цілей, цінностей, перспектив суспільного розвитку, філософських та релігійних доктрин, тобто національні інтереси в специфічній формі представляють цивілізаційне підґрунтя нації. Крім того, через національні інтереси опосередковано проявляється соціальні й моральні ідеали суспільства. Разом з тим, очевидним є те, що національні інтереси продиктовані насамперед насущними потребами нації, залишаючись, тим не менш, визначальним мотивом загального державного управління всередині і ззовні.

Національні інтереси України мають довгостроковий характер і закономірно відбиваються на стратегічних і поточних завданнях як внутрішньої, так і зовнішньої політики держави, реалізуючись у рамках системи державного і політичного управління, а також структур національної безпеки.

Чітка, ясна і певна позиція з питання про національні інтереси країни є вихідним пунктом при виробленні програми дії кожного уряду. Така позиція є основою визначення політичного курсу як на найближче майбутнє, так і на довгострокову перспективу.

З огляду на ці та інші передумови, визначення, формування та реалізація національних інтересів України повинні здійснюватися з урахуванням особливостей загального потенціалу, геополітичного положення України, а також характеру її соціально-економічного і національно-культурного розвитку на поточний момент. Крім цього, визначальним при виробленні та здійсненні національних інтересів України є економічна доцільність, що передбачає адекватну оцінку позитивних і негативних чинників сучасної міжнародної політико-економічної кон'юнктури.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Накопичений науковий та практичний досвід аналізу національних інтересів. Теоретичним питанням, пов'язаним із національними інтересами, присвятили свої роботи Л. Шипілова, Т. Брежнева, В. Горбулін, О. Литвиненко, О. Ананьїн, Г. Ситник, В. Богданович, М. Єжеев, О. Белов, О. Білорус, В. Білоус, О. Гончаренко, О. Данільян, О. Дзьобань, С. Єрохін, В. Крисаченко, О. Лісничук, Е. Лисицин, В. Ліпкан, В. Лутай, Є. Марчук, В. Мунтіян, А. Качинський, О. Новикова, Н. Нижник, М. Ожеван, В. Паламарчук, М. Панов, Г. Перепелиця, С. Пирожков, С. Сьомін, С. Толстов та ін. Значний внесок у розробку проблеми національного інтересу зробили американські дослідники—У. Ліппман, Дж. Кеннан, К. Уолтц, Дж. Розенау, Е. Фернісс, французькі—Р. Дебре, Р. Арон, Ф. Брайар, П. Ренувен та ін. У дослідженнях зазначених авторів розкриваються питання станов-

лення національних інтересів, наводяться класифікації національних інтересів, загрози національній безпеці та її індикатори.

Метою публікації є визначення механізмів формування та забезпечення національних інтересів України, в умовах сучасного світу та основі аналізу важливих понять, розглянутих у даній статті.

Виклад основного матеріалу. Процес усвідомлення українським суспільством своїх насущних потреб знаходиться ще в стадії становлення. Ця ситуація ускладнена перехідним періодом до наступної соціально-політичної формації — постіндустріального суспільства. Наразі, наша держава, її фінансово-економічна еліта, політичні сили і суспільство загалом намагаються знайти адекватні відповіді на проблеми сучасності, і саме цей складний процес є основою прийняття рішень при артикуляції (артикуляція інтересів — пред'явлення вимог до осіб, що приймають політичні рішення) і формулюванні національних інтересів країни.

Дослідження теоретичних основ проблемного поля національних інтересів в рамках політичної науки передбачає рішення цілого комплексу питань як загальнонауково-гносеологічної (розгляд національних інтересів як форми відображення об'єктивних потреб національної спільноти), онтологічної (вивчення національних інтересів як форми реалізації об'єктивних потреб), так і власне політологічної властивості. При цьому важливим стає не тільки з'ясування ролі національних інтересів у механізмі політичних відносин, їх значення у функціонуванні тих чи інших політичних інститутів і ступеня їх впливу на політичні процеси різного рівня та динаміки, встановлення місця національних інтересів у системі понять і категорій політичної науки, але й самого визначення нації. Виконання даних завдань не представляється можливим без дослідження основних сутнісних рис національних інтересів у руслі розвитку нації.

До теперішнього часу склалося декілька підходів щодо зазначеної проблематики. Зокрема, на думку деяких зарубіжних авторів, «сутність національного інтересу залежить від того, які цінності відстоюються і яка шкала цих цінностей» [16, с. 245–246]. Серед інших дослідників спостерігається розмаїття поглядів на сутнісні характеристики національних інтересів. Так, одні вважають, що «національні інтереси являють собою реальний базис політики, ту точку опори, яка одна лише здатна надати їй вищий сенс і мету» [11, с. 122]. Інші вбачають в національних інтересах «вираження потреби національної спільноти займати те місце у світовому співтоваристві, яке максимально відповідає її культурно-історичній традиції, дозволяє найбільш повно реалізовувати її потенційні ресурси»

[9, с. 5]. Треті наполягають на тому, що «національні інтереси відображають заангажовану позицію щодо досягнення процвітання власного народу, нації» [14]. Зустрічаються інші дефініції у різних джерелах, за якими національні інтереси—це:—інтегральний вираз інтересів усіх членів суспільства, що реалізуються через політичну систему відповідної держави як компроміс у поєднанні запитів кожної людини і суспільства загалом [12];—усвідомлені певною державно оформленою як держава нацією потреби у самозбереженні та розвитку, національній безпеці, зростанні її добробуту та багатства на основі політичного та економічного суверенітету, а також загальнолюдських цінностей, таких, як: демократія, свобода, соціальна справедливість, духовність, моральність, культура тощо [13, с. 24];—примноження матеріальних і духовних цінностей завдяки політиці певної держави, спрямоване на її економічне зростання та розвиток [7, с. 395];—усвідомлені національні потреби політично організованого народу і механізм реалізації національної ідеї, котра розкривається через зміст таких понять, як: народ, громадянське суспільство, нація, держава [5, с. 544];—найважливіша складова суспільних інтересів, які є головною детермінантою, початковим пунктом і реальною причиною свідомих дій людей.

Національні інтереси, будучи вираженням об'єктивних потреб, являють собою сукупність збалансованих інтересів особистості, суспільства і держави в різних сферах життя, у внутрішній і зовнішній політиці. Останні складаються на основі національних цінностей, враховують спосіб життя, менталітет і прагнення народу, особливості соціально-економічного і політичного устрою країни, її можливості, геополітичне і геостратегічне положення [6, с. 290].

У відповідності до Стратегії національної безпеки України до 2014 року, для сталого розвитку нашої країни необхідно повною мірою реалізовувати національні інтереси, життєво важливі матеріальні, інтелектуальні й духовні цінності Українського народу як носія суверенітету і єдиного джерела влади в Україні, визначальні потреби суспільства і держави, реалізація яких гарантує державний суверенітет України та її прогресивний розвиток [8].

Пріоритетами національних інтересів України є: гарантування конституційних прав і свобод людини і громадянина; розвиток громадянського суспільства, його демократичних інститутів; захист державного суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності державних кордонів, недопущення втручання у внутрішні справи України; зміцнення політичної і соціальної стабільності в суспільстві;

забезпечення розвитку і функціонування української мови як державної в усіх сферах суспільного життя на всій території України, гарантування вільного розвитку, використання і захисту російської, інших мов національних меншин України; створення конкурентоспроможної, соціально орієнтованої ринкової економіки та забезпечення постійного зростання рівня життя і добробуту населення; збереження та зміцнення науково-технологічного потенціалу, утвердження інноваційної моделі розвитку; забезпечення екологічно та техногенно безпечних умов життєдіяльності громадян і суспільства, збереження навколишнього природного середовища та раціональне використання природних ресурсів; розвиток духовності, моральних засад, інтелектуального потенціалу Українського народу, зміцнення фізичного здоров'я нації, створення умов для розширеного відтворення населення; інтеграція України в європейський політичний, економічний, правовий простір; розвиток рівноправних взаємовигідних відносин з іншими державами світу в інтересах України. (абзац одинадцятий статті 6 із змінами, внесеними згідно із Законом України від 01.07.2010 р. N 2411–VI) [8].

Термін «національні інтереси» можна трактувати по різному. У першому значенні національні інтереси асоціюються з питаннями зовнішньої політики, оскільки являють собою образ нації (або національної держави), яка повинна захищати свої інтереси на міжнародній арені. Іноді поняття національних інтересів пов'язують з внутрішньополітичними завданнями — в цьому випадку використовують інші підходи до трактування даного терміна. У другому значенні національні інтереси виступають як спосіб аналізу зовнішньої політики — такий підхід характерний, наприклад, для школи політичного реалізму, зокрема для Г. Моргентау. У цьому випадку поняття національних інтересів співвідноситься із зовнішньополітичним варіантом суспільних інтересів, оскільки, позначає найбільш адекватну для тієї чи іншої нації систему взаємин з іншими державами [2].

У понятті «національні інтереси» підкреслюється роль держави як символу дійсних національних інтересів. С. Кортунув вважає, що вони об'єктивно визначаються положенням держави в міжнародній системі й виявляються в процесі дослідження його історії та сучасності [9, с. 5]. Т. В. Бордачов вважає, що національні інтереси суб'єктивно інтерпретуються урядом, тобто національний інтерес в даному випадку — є тим, що один чи інший політик вкладає в це поняття [2].

Значення поняття «національний інтерес» як аналітичної категорії і як інструменту політичної дії продовжує бути предметом розбіжностей і

суперечок, головним джерелом яких є відмінність позицій з питань його формування і використання.

Національний інтерес мислиться в абстрактних і суб'єктивних категоріях, і це визначається тією парадигмою відносин до світу і тією ціннісною системою, яка в даний період панує в тому чи іншому суспільстві, державі. На думку Дж. Розенау, «визначення національного інтересу ніколи не може бути чимось іншим, як системою умовиводів, які виходять з аналітичної та ціннісної бази політики» [15]. Отже, параметри національного інтересу виявляються в процесі його реалізації. У свою чергу, це передбачає активні і цілеспрямовані дії, а також інструментарій для здійснення державних завдань. З цієї позиції політичну діяльність можна розглядати як основний засіб реалізації національних інтересів.

Формування комплексу національних інтересів — це тривалий і послідовний процес, що здійснюється в умовах складної історичної комбінації економічних, політичних, соціальних, національно-психологічних, культурних та інших факторів. Саме тому національні інтереси нерозривно пов'язані з їх носіями — народом і його історією. Вони мають найтісніший взаємозв'язок із самовизначенням конкретної нації, з процесом становлення національної державності, відповідними для певної нації формами та умовами політично-правового життя, нормами світового розвитку.

Загалом аналіз наукової літератури, а також визначення національних інтересів як сукупності причинно-обумовлених потреб і невід'ємних цінностей. Національні інтереси, об'єднані соціокультурними зв'язками і організовані в державу соціальної спільності, задоволення та захист яких об'єктивно необхідні для майбутнього існування і розвитку останньої і можливі в повній мірі лише завдяки усвідомленим спільним зусиллям її членів, дозволяють говорити як мінімум про п'ять найважливіших характеристик, які розкривають сутність даного явища. Ними виступають системність, причинна обумовленість, усвідомленість, інтегративність (цілісність) і конкретно-історичність.

Головною складовою національної безпеки є національні інтереси, досягнення мети здійснюється через механізми реалізації національних інтересів.

Рис. 1. «Послідовність реалізації національних інтересів»

Головною проблемою для України за часів незалежності залишається реалізація національних інтересів у визначеному геополітичному

просторі, насамперед, через недостатню ефективність механізмів реалізації національних інтересів.

Послідовність реалізації національних інтересів відображена на рисунку 1.

На першому етапі необхідно визначити механізми забезпечення національної безпеки, які включають механізм реалізації національних інтересів [4, с. 10]:

сукупність двох комплексних елементів нормативного (матеріального і процесуального) й інституційного (державного і недержавного) характеру, спрямованих на реалізацію національних інтересів країни та їх захист від різного роду загроз;

діяльність державних інституцій та структур громадянського суспільства, взаємопов'язаних цільовою орієнтацією, спільністю вирішуваних завдань притаманними їм методами, силами та засобами.

Забезпечення національної безпеки відбувається у процесі досягнення таких цілей: — надійних гарантій безпеки України від посягань на її незалежність, суверенітет, територіальну цілісність, наявність можливостей, достатніх для їх захисту на випадок спроб їх порушень в будь-який спосіб; — надійної захищеності інформаційного простору, запобігання і протидія деструктивним інформаційним впливам; — наявності можливостей запобігання порушенням державного устрою і правопорядку та змушення до їх дотримання; — балансу демократизації та ефективності структур безпеки; — наявності можливостей дотримання балансу між витратами та поповненням природних, енергетичних та людських ресурсів; — участі України у глобальній і регіональній системах колективної безпеки за умов дотримання її національних інтересів.

Логічним продовженням схеми є реалізація національних інтересів як процесу реалізації інтересу — дії чи послідовності дій, що призводять до досягнення мети, отримання потрібного результату. Складовими способу реалізації інтересу є: — метод — теоретичне уявлення про сукупність прийомів отримання потрібного результату; — технологія — сукупність взаємопов'язаних і готових для практичної реалізації прийомів отримання потрібного результату з використанням певних засобів; — організаційно-виконавча система — це сукупність органів адміністрування процесу реалізації національних інтересів (програм, планів) і суб'єктів — виконавців програмних (планових) завдань; — ресурсне забезпечення — засоби, умови, які забезпечують

можливість практичної реалізації технології отримання потрібного результату.

Наступний етап—оцінка ефективності результатів відбувається шляхом аналізу економічної, політичної, соціальної, екологічної, інформаційної сфер життєдіяльності населення у разі відповідності обраним критеріям, як:—насиченість внутрішнього ринку України насамперед національною продукцією;—інвестиційна привабливість України для стратегічних інвесторів;—доступність соціальних та споживчих кредитів, соціального житла, якісної медицини та освіти;—рівень безробіття—не вищий ніж 4% за методологією МОП;—державна підтримка розвитку середнього класу, наявність стимулів для становлення і розвитку малого та середнього бізнесу;—мінімальна заробітна плата—не менша за три прожиткові мінімуми.

У випадку невідповідності певним критеріям ми повертаємось до першого етапу, тому забезпечення національної безпеки має починатися вже на стадії розробки державних програм і планів, де розробниками (відповідними міністерствами, відомствами «загальної юрисдикції») мають бути передбачені заходи із захисту від впливу негативних чинників.

Умови реалізації українських національних інтересів відрізняються специфічними особливостями—як у 1990-х роках, так і на сучасному етапі. Перспективи України в XXI столітті пов'язані насамперед із збереженням культурної ідентичності та стійкістю до експансії чужих культур і традицій.

Виділення у структурі національних інтересів довгострокових, середньострокових і короткострокових є наслідком спроб визначити, протягом якого часу даний інтерес є найбільш істотним для держави. Відповідно, чинники, що зумовлюють довгострокові, середньострокові і короткострокові національні інтереси, будуть різними.

Зі встановленням державного управління в Україні, поступово розширювались можливості формування і використання політичних механізмів реалізації українських національних інтересів. Зміцнювалася інституційна основа, розширювались функціональні рамки політичних механізмів державної влади як такої. Вже до середини дев'яностих років, по суті, була сформована структура державного управління, орієнтована на правові способи здійснення влади і взаємодії з суспільством, що дозволяє різним групам впливу легальним способом брати участь у виробленні і реалізації національних інтересів. Нові політико-правові умови стимулювали активність багатьох соціальних груп, громад-

ських організацій, територіальних і виробничих колективів громадян, що диктувало широке застосування політичних механізмів формування та реалізації національних інтересів.

На практиці в політичному просторі України з тим чи іншим успіхом діють партії, які пробивалися у владні структури або прагнуть туди потрапити; вони представляють суспільство, його різні соціальні сегменти й інтереси—це також сприяє участі певних соціальних і професійних груп у виробленні загальнонаціональних інтересів.

Механізми формування національних інтересів України пов'язані з головними параметрами соціального, науково-технічного, економічного, духовного та культурного розвитку країни, а також визначаються внутрішньо і зовнішньополітичними чинниками.

У сучасній Україні на базі досить розвиненого законодавства сформовані і функціонують демократичні механізми з вироблення й реалізації внутрішніх національних інтересів. Вони легко виявляються на всіх стадіях управлінського процесу, діють на різних рівнях реалізації політичної влади. Звичайно, спостерігається певна обмеженість їх використання, неповнота їх дії і, найголовніше, недостатня ефективність. Серйозною проблемою для деяких сфер діяльності є також тіньовий характер механізмів формування національних інтересів, що значною мірою пояснюється недостатнім суспільним досвідом із їх застосування, та коротким проміжком часу їх впровадження в суспільну практику України.

На сьогодні, в умовах сучасного розвитку, для України національні інтереси спрямовані на необхідність раціоналізацію державного будівництва і демократичної трансформації суспільних відносин. Держава, спираючись на систему національних інтересів, має за мету подолати кризу, забезпечити розвиток і підтримку духовного та соціально-культурного відродження українського суспільства, ефективне функціонування політичної системи в умовах стабільності та соціальної згоди.

Висновки. Сутність національного інтересу, на нашу думку, визначається тим, що головна історична складова національного інтересу—це імператив самозбереження держави; успішний захист і реалізація національних інтересів є і умовою, і засобом забезпечення національної безпеки держави. Національний інтерес—об'єктивно-суб'єктивна категорія, оскільки її параметри визначаються цілісною політичною картиною світу і ціннісною системою, пануючою в даному суспільстві і державі. Це виражається в тому, що потреби держави усвідомлюються і

виражаються в діяльності політичних лідерів, громадських організацій та інших суб'єктів політики.

Національні інтереси виражають потребу національної спільноти займати те місце у світовому співтоваристві, яке максимально відповідає її культурно-історичним і духовним традиціям, дозволяє найбільш повно реалізувати її потенційні ресурси.

Національні інтереси покликані забезпечити виживання, безпеку країни, її стійкий і прогресивний розвиток. Вони спрямовані на вирішення життєво важливих внутрішніх і зовнішніх завдань, парировання, блокування, нейтралізацію і попередження різних небезпек, викликів, ризиків, загроз і катаклізмів.

Національні інтереси виступають як мотиви і причини дій державних структур та соціальних груп щодо досягнення поставлених ними цілей.

Реалізація національних інтересів здійснюється через систему функцій держави, політичну, правову і моральну регуляцію різних сторін його діяльності.

На думку автора, національні інтереси—це усвідомлені, сформульовані і офіційно заявлені пріоритети у зовнішній і внутрішній політиці держави, в економічній, соціальній, науково-технічній, культурній, екологічній, військовій та інших областях. Протягом останніх років науковці активно розробляють проблему національних інтересів на концептуально-доктринальному і політично-практичному рівні, вона знаходить все більш повне відображення в державно-правових актах, щорічних посланнях керівників держав, обговорюється на слуханнях парламенту, в засобах масової інформації, але найбільш повно та докладно способи реалізації національних інтересів мають бути представлені в цільових державних програмах та в документі, що визначає їх ресурсне забезпечення, Державному Бюджеті України.

Список використаних джерел:

1. Атаманчук Г.В. Теория государственного управления / Г. В. Атаманчук. — М., 1997. — 383 с.
2. Бордачев Т. В. Новый стратегический союз: Россия та Европа перед вызовами XXI столетия / Т. В. Бордачев. — К.: Европа, 2009.
3. Моргентау Г. Влада та демократія: іноземні вчення про сучасну політику Ганс Моргентау. — К., 1992. — С. 162–163.

4. Горбулін В. П., Качинський А. Б. Системно—концептуальні засади стратегії національної безпеки України / В. П. Горбулін, А. Б. Качинський. — К., 2007. — 592 с.
5. Економічна енциклопедія: У трьох томах. Т. 2. / Б. Д. Гаврилишин, А. С. Гальчинський, В. М. Геєць та ін.; Редколегія: С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін. — К.: Видавничий центр «Академія», 2001. — 848 с.
6. Енциклопедичний словник з державного управління / уклад.: Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін.; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трощинського, Ю. П. Сурміна. — К.: Національна академія, 2010. — 820 с.
7. Енциклопедія бізнесмена, економіста, менеджера / Р. С. Дяків, А. В. Бохан, В. М. Горбаль та ін.; під ред. Р. С. Дяківа. — К.: Міжнародна економічна фундація, 2002. — 703 с.
8. Закон України Про основи національної безпеки України Із змінами і доповненнями, внесеними Законами України від 18 вересня 2012 року N 5286-VI).
9. Кортунова С. Національні інтереси / С. Кортунова // Незалежне видання. — 1997. — 11 вересня. — С. 5.
10. Косевцов В. О. Національна безпека України: проблеми та шляхи реалізації пріоритетних національних інтересів / В. О. Косевцов, І. Ф. Бінько: Монографія. Серія «Національна безпека». Випуск 1. — К., НІСД, 1996. — 53 с.
11. Національні інтереси Росії і пріоритети сучасної політики — 1996. — С. 122.
12. Політологія: підручник / Ред. О. В. Бабкіна, В. П. Горбатенко. — К.: ВЦ «Академія», 2003. — 528 с.
13. Поручник А. М. Національний інтерес України: економічна самодостатність в глобальному вимірі: Монографія / А. М. Поручник. — К.: КНЕУ, 2008. — 352 с.
14. Росія: Досвід національно-державної ідеології / В. В. Ільїн, А. С. Панарін, А. В. Рябов; Під ред. В. В. Ільїна. — К., 1994.
15. Rosenau J. A study on the concept of the National Interest / J. Rosenau // *Rewiev of Politics*. — Vol. 43. — 1986.
16. Smith M. J. Realism comes to America / M. J. Smith // *Harvard University*, 1982. — P. 245–246.

Стаття надійшла до редакції 11.01.2014 р.

Poliakova L. National interests of Ukraine: mechanisms of formation and their implementation in terms of globalization

This article highlights the following aspects: the national interests, priorities of the national interests, mechanism of providing of national security, mechanisms of formation of national interests and their implementation. The theoretical value of research is that it contributes to the development of theoretical foundations of national security, in further elaboration of the concept of «national interests» in the context of modern science.

Keywords: national interests, priorities of the national interests, mechanism of providing of national security, mechanisms of formation of national interests and their implementation.

© Полякова Л. В., 2014